

HRVATSKO TRANZICIJSKO NOVINARSTVO ISPIT ZRELOSTI NA PRAGU DIGITALNOG DOBA

Sažetak: *Novinarska profesija na pragu digitalnog doba nalazi se možda pred novim ispitom zrelosti. U protekla dva desetljeća, od uspostave Hrvatske države i početka procesa "tranzicije", novinarstvo je značajno utjecalo na društveno-politički kontekst, ali je jednako tako i samo to novinarstvo bilo oblikovano od politike i društvenih prilika. Elementi koji primarno utječu na procese transformacije profesije su medijska politika, tržišni uvjeti, zakonodavni model javnog medija, samoregulacija, sigurnost novinara, novinarsko obrazovanje, civilno društvo, raspolaganje novim tehnologijama. U ovome se radu, u kontekstu tih parametara, hrvatsko tranzicijsko novinarstvo sagledava kroz četiri kronološki postavljene faze razvoja: novinarstvo politike autoritarne predsjedničke vlasti i nekonsolidirane demokracije; novinarstvo s optimizmom uspona civilnog društva; novinarstvo tržišne diktature i korporativne medijske industrije i novinarstvo digitalne kulture. Svaka je od tih faza značila napredak u izgradnji demokratskih standarda i slobode profesije, a novo doba postavlja pred profesiju ozbiljne zahtjeve. Iako je on-line novinarstvo izraz moderne tehnologije i novoga doba, budućnost i kvaliteta profesije i dalje ovise o poštivanju i primijeni temeljnih vrijednosti profesije.*

Ključne riječi: *novinarstvo, faze razvoja, hrvatska tranzicija, medijske politike, digitalna kultura*

Istražujući novinarsko obrazovanje,¹ te kroz to, razvoj i procese sazrijevanja novinarske profesije u Europi tijekom dva

¹ Dr. sc. Nada Zgrabljic Rotar, izvanredna je profesorica Sveučilišta u Zadru, glavna urednica znanstvenog časopisa *Medijska istraživanja/Media Research* i Predsjednica Programskog vijeća HRT-a; nrotar@unizd.hr

posljednja desetljeća, Georg Terzis (2010) i suradnici, u knjizi *European Journalism Education*, polazeći od medijske politike kao ključnog razlikovnog faktora, razlikuju četiri skupine zemalja i u njima četiri tipa novinarstva. U prvoj skupini su sjevernoatlanske zemlje liberalnog medijskog modela – Irska i Velika Britanija. U drugu, sjevernoeuropsku skupinu demokratskog korporativnog medijskog modela svrstane su Austrija, Belgija, Danska, Finska, Njemačka, Island, Luxemburg, Nizozemska, Norveška, Švedska i Švicarska. Treću, Mediteransku skupinu zemalja s „polariziranim pluralističkim medijskim modelom“ čine Cipar, Grčka, Francuska, Italija, Malta, Portugal, Španjolska i Turska. Četvrtu skupinu definiraju „post-komunističkim medijskim modelom“ zemalja istočne Europe, a uz Bugarsku, Češku, Estoniju, Mađarsku, Latviju, Litvaniju, Poljsku, Rumunjsku, tu svrstavaju i zemlje nastale iz bivše Jugoslavije.

Karakterističnim za novinarstvo tih zemalja Jakubowicz u svom uvodu ističe to što je nakon političkih promjena došlo do određenog „vakuuma“ u razvoju profesije, budući da su stara pravila komunističkog novinarstva prestala važiti, a nova su se teško konstituirala. Brze društvene promjene i diskontinuitet demokratskog razvoja, odnosno nedostatak kontinuiranog razvoja demokracije i novinarstva karakterističnog za anglosaksonske i druge zemlje Zapadne Europe, nisu u postkomunističkim zemljama pozitivno djelovali na razvoj novinarske profesije. Zajednički su tom „post-komunističkom medijskom modelu“ traumatični procesi u kojima su novinari od „inteligencije“ postajali nositelji propagande s „mesijanskim“ zadacima koje im je nametala politika, a zatim su postali ugrožena socijalna skupina na nedovoljno reguliranom i agresivnom korporativnom medijskom tržištu.

Spomenuti različiti tipovi novinarstva upućuju na zaključak da uspješnija analiza stanja profesije ovisi prije svega o političkim okolnostima, te sukladno tome i o razumijevanju pripadajućih medijskih politika. UNESCO je, u tom smislu, predložio pet kategorija indikatora medijskog razvoja koji su u Hrvatskoj istraženi u sklopu projekta „Monitoring medijskog razvoja u Hrvatskoj – primjena UNESCO-vih indikatora medijskog razvoja“.² Rezultati analize stanja hrvatskog medijskog sustava korisna su polazna smjernica za razumijevanje na koji se sve način isprepliću politika i mediji, te kako politika izravno i neizravno može utjecati na stanje u medijima i u novinarskoj profesiji. U tom smislu, razvrstani u pet kategorija, istraženi su sljedeći indikatori: 1. medijski zakoni i regulatorni sustav koji u društvu

² Voditeljica projekta CIM-a Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu bila je prof.dr.sc. Zrinjka Peruško.

osigurava slobodu izražavanja, pluralizam i raznolikost medija; 2. tržišni uvjeti i tržišna ravnopravnost, te transparentnost vlasništva; 3. mediji kao platforma za demokratski dijalog, model javnog servisa, povjerenje publike u medije, samoregulacija i sigurnost novinara; 4. profesionalni razvoj i obrazovanje novinara, te uloga nevladinih institucija i 5. nove komunikacijske tehnologije kao infrastruktura i poticaj pluralizmu medija i medijskih sadržaja.

Polazeći od pretpostavke da su navedeni faktori – medijski zakoni, tržišni uvjeti, model javnog medija, samoregulacija, sigurnost novinara, novinarsko obrazovanje, civilno društvo i nove tehnologije, korisna osnova i za analizu novinarstva kao temeljnog medijskog instrumenta političkog utjecaja, polazim od pitanja može li se to konstatirati u kronologiji razvoja profesije novinar u Hrvatskoj od 1990. do danas.

*Novinarstvo politike autoritarne predsjedničke vlasti
i nekonsolidirane demokracije
od 1990. do 1997. godine*

Prvi višestranački izbori i osamostaljenje uspostavili su u Hrvatskoj pretežito populistički tip demokracije. Hrvatska demokratska stranka na čelu s Franjom Tuđmanom premoćno je pobijedila u većinskom izbornom sustavu te je zatim kontrolirala sve društvene diskurse, a prije svega medije. Ostale parlamentarne stranke, osim nešto snažnije stranke SDP-a, čiji je lider bio Ivica Račan, pridonosile su više stvaranju slike parlamentarnog sustava nego što su doista sudjelovale u odlučivanju. Stanje u medijima je na početku bilo prilično kaotično, nesistematizirano i neregulirano. Trebalo je usvojiti nove medijske zakone i usustaviti podatke o tiskanim medijima, radiju i televiziji.

Godine 1990, Zakonom o Hini, uspostavljena je Hrvatska izvještajna novinska agencija sa zadatkom da „prikuplja, obrađuje i rasparčava informacije o radu republičkih i drugih organa i organizacija“, te ih prosljeđuje drugim medijima i institucijama u zemlji i inozemstvu. HDZ je svoje viđenje uloge toga medija izrazio kroz pažljivo kadroviranje podobne uprave. Prema 11. članku Zakona o Hini definirano je da direktora i njegova zamjenika imenuje i razrješava Sabor, a glavnog urednika Vlada. Na taj je način nadzor javnosti potpuno isključen. Osim toga, zakonom predviđeno Vijeće Hine od 10 članova, kao tijelo nadzora javnosti u javnom mediju, nije nikada osnovano, a direktore i glavne urednike imenovao je Sabor bez javnog natječaja. Iste godine donosi se i Zakon o Hrvatskoj radioteleviziji koji definira status najvažnije medijske organizacije kao javnog poduzeća u državnom vlasništvu s javno-pravnim značenjem i koje ostvaruje

javni interes u priopćavanju, a financira se obaveznom radijskom i televizijskom pretplatom, ekonomskom propagandom i prodajom proizvoda i usluga, te je nadziran od javnosti (preko Programskog vijeća). Iako je to medijski zakon u Hrvatskoj koji je najčešće mijenjan – 1991, pa 1992, onda 1993, 1996, 2000, 2003. i 2010, financiranje i nadziranje od javnosti ostali su u svim zakonima konstanta.

Zemljama tranzicije zajedničko je da nisu imale tradiciju javnih medija i takve vrste novinarstva, što se pokazalo i na hrvatskom primjeru. Iako je Radiotelevizija Zagreb preimenovana u Hrvatsku radioteleviziju (na televiziji, novo je ime osvanulo 30. 6. 1990, a 5. 11. 1990. formalno se izdvojila iz JRT-a), ipak je to ostala državna televizija pod nadzorom politike, sa svim elementima državotvornog novinarstva. Hrvatska televizija djelovala je kao državni monopolist u medijskom prostoru i tek je Zakonom o telekomunikacijama iz 1994. definiran način i uvjeti dodjele koncesija privatnim televizijama i radijima. Uslijedio je Zakon o javnom priopćavanju, konačno prihvaćen tek 1996. godine, nakon Prijedloga Zakona o tisku iz 1991. te nakon Zakona o javnom informiranju iz 1992, kojim su definirani opći uvjeti slobode tiska, zaštite izvora informiranja i zaštite novinara, prava novinara na informaciju, te pravo na zaštitu privatnosti.

Svi ti medijski zakoni pokazuju nastojanje državnog aparata da se Hrvatska brže uključi u europske integracijske procese, ali su donošeni bez rasprava i javnog konsenzusa i nisu donijeli pravu slobodu izražavanja i niti su uistinu provedeni kao zakonski okvir za razvoj novinarske profesije. Unatoč tim zakonima i načelno prihvaćenim dokumentima međunarodne zajednice o ljudskim pravima i pravima slobode govora, mehanizmi nadzora i pritisaka na medije i na novinare bili su mnogobrojni i učinkoviti u nastojanju da se onemogući prava sloboda novinarstva i javne riječi.

Kad je o tiskanim medijima riječ, zakonodavni je okvir bio relativno liberalan, osnivanje tiskanih medija bilo je jednostavno. Nakon 1990. pokrenut je veliki broj komercijalnih tjednika političkog profila i dnevnih novina. Prema Statističkom ljetopisu 1997. Državnog zavoda za statistiku RH, godine 1996. izlazilo je 1378 različitih naslova novina i 1622 naslova časopisa (dok je 1989. bilo osam dnevnih listova i 620 ostalih tiskovina). O političkim skandalima pisali su *Nacional* i *Globus*, a istraživačkim novinarstvom posebne vrste bavio se međunarodno nagrađivani *Feral Tribune*. U dnevnim novinama, bilo je pokušaja da se novinarstvo izdigne i postane neovisno, npr. *Novi List*, ali je uglavnom (*Vjesnik*) bilo „sluga politici“. Unatoč prividu slobode tržišta, država je nadzirala i oslabljivala tiskane medije

monopolom na distribuciju. „Tisak“, poduzeće koje je u potpunosti kontroliralo tržište novina, bilo je u vlasništvu medijskog mogula i tajkuna, kasnije krivično osuđivanog Miroslava Kutle. Osim toga, vlasništvo nad tiskanim medijima bilo je potpuno netransparentno, a sve je to desetak godina kasnije dovelo do potpunog kraha. Naklade su pale, novinari nisu dobivali plaće ni honorare, a brojne sudske tužbe i kazneni postupci protiv njih i pritisci tajnih službi onemogućavale su normalan rad malobrojnim novinama koje su opstale.

Stanje u novinarstvu elektroničkih medija bilo je još teže. Kao vlasnik Hrvatske radio-televizija, država je provodila represiju nad profesijom. O stanju na HRT-u u to vrijeme, Tomislav Jakić, vanjskopolitički novinar, u svojoj knjizi *Nisam zavijao s vukovima* (2010), donosi svjedočanstva o represiji nad novinarima i kontroli televizije. Osnovni mehanizmi degradacije novinarske profesije bili su: stvaranje osjećaja bespomoćnosti zabranom ulaska u zgradu televizije i momentalnim otpuštanjem, objavljivanjem „tehnoloških viškova“, tj. otpuštanja profesionalaca na temelju nacionalne pripadnosti, propisana terminologija koja se smjela koristiti u informativnom programu što se određivalo „naredbama“, uz potpis glavnog i odgovornog urednika. Postojale su i zabrane emitiranja nekih sadržaja npr. izjave ranjenika ili plač i tugovanje (!). Jedan od načina degradacije profesije bila su i „priopćenja“ koja su dolazila iz ureda predsjednika ili vlade ili iz državnog protokola, a čitala su se izravno u eter. Bilo kakva redakтура ili lektorska intervencija bile su zabranjene. Urednicima radija i televizije je iz Ureda predsjednika, od tajnika predsjednika za odnose s javnošću, 1995. godine poslano pojašnjenje o važnosti tih priopćenja, u kojem među ostalim stoji: „Žao mi je ako neke stvari koje šaljem kao priopćenja Televizija ne spomene, jer ne shvaća temeljni državni interes. Kada nekoga primi Predsjednik to nije bez veze, iako se vama to može činiti jer moguće ne cijenite pojedine ljude u Hrvatskoj i u svijetu. Televiziji je u dogovoru s Predsjednikom dopušteno da ukoliko u Dnevniku ima više priopćenja smije priopćenja objaviti na jednom mjestu u Dnevniku (slično White House Report), s tim da priopćenja ne može, a izvješća iz Ureda može tome prilagoditi i nebitno kratiti...“. Priopćenja su bila nemušta, preopširna, jezikom i stilom neprimjerena mediju, neslušljiva, često i nevažna i opterećivala su informativne emisije i program, ali unatoč svemu, morala su biti emitirana kao integralna poruka, čime je politika izravno sudjelovala u uređivanju programa javne radiotelevizije. Najviše spomenutih intervencija bilo je u vrijeme ratnih zbivanja prije i oko 1995. godine, čime se općenito politika opravdavala za nadzor nad medijima. Mediji u ratu u svim zemljama imaju posebnu relaciju s državnim službama zbog

raznih mogućih opasnosti, pa su urednici tako lakše tumačili i pristajanje na zahtjeve o „priopćenjima“.

U to vrijeme i nakon toga, učestala tema akademskih i stručnih rasprava bilo je pitanje etike. Temeljna dužnost novinara je istinito i nekrivotvoreno izvještavanje, a novinarska je etika pitanje odgovornosti prema istini i prema dostojanstvu čovjeka. Zbog toga se novinari ne mogu dijeliti ni po kojoj osnovi osim po profesionalnosti, a sve ostale podjele su ideološke i političke prirode i znak su neslobode. Vjernost pravilima etike je obaveza novinara, ali ne znači da ih mora slijediti slijepo, smatra profesorica etike Poler-Kovačić i ističe da „razuman i zainteresiran novinar mora razmišljati o posebnim etičkim situacijama... Mora biti prilagodljiv, kako mu to nalaže razumna analiza situacije“. Uz slobodniju interpretaciju Kantova shvaćanja morala, koji priznaje moralnu legitimnost iznimaka u iznimnim okolnostima – u iznimnim se okolnostima, a to ratno stanje svakako jest, u cilju spašavanja života, mnogo toga može dopustiti što u miru nikada ne bi bilo dopušteno. Upravo je stoga ratno stanje za novinarsku profesiju specifično, ali i opasno jer može dezorijentirati i dezintegrirati slabe i nepripremljene novinarske subjekte. Milan Kangrga, profesor etike i jedan od osnivača časopisa *Praxis*, smatra da je istina medium između etike i novinarstva i zbog toga tu istinu naziva etičkom istinom koja primarno obavezuje. On međutim, vidi problem u novinarstvu u autokratskoj državi jer u takvim društveno-političkim uređenjima u pravilu postoji „monopol vlasti nad istinom“. Unatoč svemu, nikada nije dopušteno „lagati za domovinu“, ističe dalje, jer novinar time uvodi načelo općega i obezvređuje svoju vlastitu domovinu. Nikada lagati, a time što se novinarstvo podiže na razinu poziva, to obavezuje kako u političkom tako i ljudskom smislu, pa će zato dobar novinar moći biti samo onaj novinar koji drži do sebe kao čovjeka.

*Novinarstvo s optimizmom uspona
civilnog društva – Forum 21*

Nakon razdoblja izrazitog utjecaja i pritiska politike na medije i novinare, u drugoj polovici devedesetih, dolazi do jačanja javne scene i civilnog društva. Pokrenute su mnoge rasprave o stanju u medijima. Na okruglim stolovima, profesionalnim događanjima, konferencijama i tribinama u okviru Hrvatskog novinarskog društva i drugih institucija, počela su se u struci tražiti rješenja za teške probleme koji su opterećivali profesiju. Isticana su ustavna i zakonska prava, te profesionalni i etički kodeks koji su novinarima jamčili slobodu govora, a medijima odgovornu ulogu u društvu. Među novinarima jača optimizam i vjera da se vlastitim snagama mogu oduprijeti pritisku

politike, unaprijediti profesionalna prava i slobode, te doprinijeti statusu medija u društvu.

U sklopu Hrvatskog novinarskog društva, zbor novinara pokreće inicijativu „Pravo na profesiju“.³ U svome „proglasu“, oni su svoje organiziranje objasnili, među ostalim, ovim riječima: „Otkazima, stavljanjem na crne liste, slanjem na čekanje i drugim nelegitimnim postupcima, razorila (vlast) je njihovo profesionalno i ljudsko dostojanstvo, povrijedila elementarna ljudska i građanska prava velike skupine ljudi.“ Događaj je izazvao pozornost domaće javnosti i međunarodnih udruga za ljudska prava. Međutim, mnogo je jače, u političkim krugovima i u međunarodnim organizacijama koje su pratile medije, odjeknulo okupljanje novinara elektroničkih medija koje je uslijedilo. Godine 1997. zbor novinara elektroničkih medija osniva Forum 21, koji je proklamirao kao svoj cilj identificirati i upozoriti javnost na teško stanje i vruće probleme novinarstva u elektroničkim medijima, prije svega na Hrvatskoj televiziji.⁴ Tražili su od države da smije samo propisivati i regulirati te nadzirati pravila igre, a nikako suditi i svrstavati medije i novinare u „državotvorne“ i „nedržavotvorne“, i u „hrvatske“ i „antihrvatske“, te su isticali nepovoljan status novinara u društvu, neadekvatno obrazovanje, nemogućnost rada. Forum je odigrao važnu ulogu u oblikovanju javnog mišljenja i dijaloga o medijima, okupio je mnoge slobodne i aktivne građane oko problema slobode govora i slobode medija, a u političkom smislu, prijedlozi o primjenama Zakona o HRT-u, utemeljeni na tržišnim zakonima, predstavljeni su kao prijedlozi oporbe, ali najvećim dijelom nisu usvojeni čak ni kada je oporba došla na vlast 2000. godine.

Kao što televizijski novinari nisu bili zadovoljni stanjem u novinarstvu i stanjem na javnoj televiziji, tako nisu bili zadovoljni ni novinari Hrvatskoga radija. Godine 2000, s dolaskom koalicije na vlast, autorica ovoga teksta i novinarka Gordana Zukon pokrenule su Inicijativu za javni radio, koju je potpisalo i u kojoj je aktivno sudjelovalo više od 200 novinara Hrvatskoga radija, uz kooperativnu suradnju nove vlasti. Njihovi su zahtjevi bili usmjereni na pitanje kakav javni radio

3 Bili su to uglavnom novinari koji se nisu mirili sa novim statusom „viška“ i „otjerane generacije“ s aktualne Hrvatske televizije: Luka Mitrović, Saša Ivančević, Tomislav Jakić, Gojko Marinković...Sebe su smatrali „žrtvama jedne čistke čiji su razmjeri bez presedana u povijesti hrvatskog novinarstva“.

4 Ukupno 21 novinar elektroničkih medija, među kojima su bili: Dubravko Merlić, Mirko Galić, Damir Matković, Željka Ogresta, Denis Latin, Hloverka Novak Srzić, Mirjana Rakić, Igor Mirković, Luka Mitrović i drugi, smatrali su potrebnim donošenje novog Zakona o HRT-u, kojim bi se ubrzalo razdvajanje televizije od države, te provela učinkovitija prilagodba javnom servisu po europskim standardima.

treba demokratskom društvu, ali su bili motivirani prije svega svojim nezadovoljavajućim statusom novinara i nedostatkom profesionalne autonomije i slobode govora. Kao i prethodne inicijative, i ova je imala ograničen učinak, ali je ipak ostavila traga u svijesti o važnosti javnih medija i vrijednosti profesionalne inicijative za prava profesije.

*Novinarstvo diktature kapitala –
Sanaderovo vrijeme*

Medijski krajolik je, kad je riječ o pravima i slobodama novinara, ostao međutim u svim međunarodnim procjenama i dalje nezadovoljavajući. U novim tržišnim okolnostima postaje sasvim jasno da su sva prava na strani kapitala i tržišta. Nastojanja javnosti i novih medijskih zakona da se ostvare medijske slobode, donijela su mnogo slobode vlasnicima, a vrlo malo novinarima. Vlasnici medija su postali gospodari medijskog prostora, a njihova je poslovna politika postala zakon. U okolnostima tržišnog novinarstva, glavnu riječ su dobili oglašivači i odnosi s javnošću koji su postali prikriveni kreatori medijskih sadržaja. Taj trend, poznat svim zemljama u našem okruženju, ima za posljednicu siguran gubitak profesionalnog identiteta novinara, nesigurnost i socijalnu ugroženost.

Kapital je postao „zlatno tele“ kojim se klanjaju svi – politika i mediji zajedno. Bez kapitala koji se vrti u oglašivačkoj industriji mnogi bi mediji propali, pa zbog tog elementarnog opstanka, nije im do kritičkog pisanja o velikim oglašivačima i sponzorima bez obzira kakvu poslovnu politiku zastupaju i bez obzira na to koliko su možda štetni u društvu. Time se potpuno zatire istraživačko novinarstvo, analitičko i kritičko pisanje, kao i objektivno i istinito informiranje. Cvjetaju novinarstvo celebrity kulture i skandala, aferaško novinarstvo i crna kronika. Multinacionalne kompanije, jaka nacionalna poduzeća, moćnici, vlasnici sportskih klubova, političari na vlasti, kriminalci i politički kriminal – svi su oni zbog oslabljenog novinarstva bez osnaženog profesionalnog identiteta u Hrvatskoj bili godinama vrlo zaštićeni od javne kritike. Pisalo se samo prigodno, prema potrebama politike, a ne sustavno i temeljito. Novinari koji su se ipak suprotstavili ovakvome općem stanju u profesiji bili su ugroženi. Zastrășivanja, prijetnje, zlostavljanja, mobbing, napadi na egzistenciju, premlaćivanja i prijetnje ubojstvima postali su sve učestaliji. Ta praksa nije počela u ovome razdoblju, nego već 90-ih godina, ali je tada eskalirala do zastrašujućih razmjera. Struka je konačno zauzela odlučan stav i odlučila se oduprijeti, a reakcije vlasti su bile nedovoljne i neprimjerene težini problema. Zbor istraživačkih novinara Hrvatske objavio je *Bijelu knjigu* (2011) u kojoj je opisan 61 slučaj stradanja novinara u Hrvatskoj od 1990. do

2011. godine. Mnogi novinari su prijetnje koje su im upućivane u početku skrivali, dok se nije sakupilo 40 slučajeva. Tada se saznalo da ih ima još mnogo više, čak više i od opisanih šezdesetak, jer se neki ipak nisu odvažili da budu opisani u knjizi.⁵ Ne samo iz straha za egzistenciju nego i zato jer smatraju da je to „dio profesije“. Je li to istina da su napadi na novinare dio profesije?

Je li to društvo kakvo želimo?

Jedna od novinarki primala je poruke ovakvoga sadržaja: „Možeš pisati sve! I da sam pokrao i zlostavljao i ubio! Ali dirneš li mi u imovinu, nadrapat ćeš!“, ili prijetnja iz uglednog svijeta liječnika čija ja nedjela istraživala: „Pazi mala što radiš! Živjet ćeš još 20-25 godina a onda ćeš oboljeti, i nitko te neće htjeti liječiti!“, ili iz krugova uvaženih političara: „Gle, ti možeš pisati o tim temama, nitko ti ne brani! Ali, piši po površini, zašto ulaziš u ta sitna crijevca! Koga je više briga kako je netko stekao dionice? Zar misliš da će tvoji gazde u novinama, a mi smo si jako dobri, pitati za tebe kad nagaziš i njihove interese?“ Bile su to poruke „uglednih“ građana, a jedna osoba iz krim-miljea poslala joj je SMS poruku ovoga sadržaja: „...Samo da znaš, osnivam muzički sastav koji će ti svirati narodnjake na Mirogoju!“⁶

Sudski postupci, kada su ih novinari pokrenuli, bili su dugi i neučinkoviti, najčešće se čekalo zastarijevanje. U najtežim slučajevima napada na novinare, u kojima su oni bili teško ozlijeđeni, još se ni danas ne zna tko su bili nalogodavci napada. To navodi na zaključak da je novinarska profesija uništavana sustavno i namjerno, da bi se oslabila uloga novinarstva u društvu u cilju trajnog prikrivanja istine o osobama koje bi javnost trebala znati.

Novinarstvo novih medija

U procesu „tranzicije“ hrvatskog novinarstva prema stabilnoj i samoreguliranoj profesiji utemeljenoj na slobodi izražavanja, neovisnosti i autonomiji, posljednje desetljeće pratimo kroz tehnološke trendove i promjene koje profesija doživljava u tome kontekstu.⁷ Novinarstvo „novih medija“ ili on-line novinarstvo definira se, naime, kao novinarstvo koje se pro-

5 Prijetnje smrću, prijetnje premlaćivanjem, prijetnje obitelji, prijetnje oružjem, verbalnu agresiju, uznemiravanje na različite načine, fizičke nasrtaje i premlaćivanje – doživjeli su: Borut Šips, Drago Pilsl, Drago Hedl, Denis Latin, Denis Kuljiš, Renata Ivanović, Sandra Križanec, Gordan Malić, Dušan Miljuš, Antun Masle, Hrvoje Appelt i njih još 50.

6 Do ovakvih podataka došli smo u razgovoru sa predsjednicom Zbora istraživačkih novinara, gđom Renatom Ivanović.

7 Pod pojmom *tehnološki trendovi* misli se prije svega na upotrebu interneta kao platforme za proizvodnju i diseminaciju vijesti i svih novinarskih sadržaja

izvodi i distribuira posredstvom interneta. U odnosu na tradicionalne medije i tradicionalno novinarstvo to je vrsta novinarstva koja postoji tek kratko, ali je silina razvoja impresivna i pokazuje da je to budućnost novinarske profesije na koju treba računati.

U procesu razvoja profesije, ovo je vrijeme usklađivanja između tradicionalnih zahtjeva i novih mogućnosti. Pitanjem kako svladati taj važan i složen zadatak koji se nalazi pred novinarima nove generacije, bave se i teorija i praksa. Dvije su osnovne dileme: prvo, kako u „zemljama tranzicije“ ili „post-komunističkim zemljama“, koje prolaze kroz ekonomsku krizu, smanjiti generacijski digitalni jaz (pa i obrazovni digitalni jaz koji nam sasvim izvjesno prijeti u odnosu na ostale bogatije zemlje Europe i svijeta) i izbjeći diskontinuitet i profesionalnu inferiornost, i drugo, kako od novih medija i on-line novinarstva dobiti novinare koji će najbolje služiti interesima javnosti?

U tom smislu je profesija manje (nedovoljno) organizirana na nacionalnoj razini, ali se značajno organizira na međunarodnoj razini. Primjerice, od 1999. godine djeluje ONA – On line News Association, udruženje koje broji već nekoliko tisuća novinara, fotografa, reportera, dizajnera i drugih profesija uključenih u multimedijalnu proizvodnju vijesti, a cilj im je unapređenje i razvoj profesije u novom kontekstu uz poštivanje profesionalnog integriteta, etičkih normi, zahtjeva za kvalitetom i izvrsnosti kao i sloboda mišljenja i pisanja (<http://journalists.org/?page=onamission>, 1.8.2011.). Pokazuje se da se i u novim tehnološkim okolnostima, novinari još uvijek moraju zalagati za svoja profesionalna prava, što znači da tehnologija sama, ma koliko se činila otvorenom svemu i bez nadzora, ne može zamijeniti sustav samoregulacije i profesionalna prava osigurana pravilnom medijskom politikom. S obzirom da danas svaki važniji medij ima svoje on-line izdanje, medijski je sustav promijenjen s obzirom na fragmentiranje publike i na novi oblik interaktivnosti s publikom, što u kontekstu razumijevanja političke uloge medija u društvu, u tranzicijskom novinarstvu tek oblikuje neku moguću dobrobit za građane i zato je korisno istraživati smjerove razvoja i slobode novinarstva.

On-line novinarstvo (internetsko) snažnije se počelo razvijati u posljednjih desetak godina. Danas, vodećih portala u Hrvatskoj, ima desetak. Većina ih je nastala od tiskanog izdanja dnevnih novina ili televizije i radija (Jutarnji.hr, Večernji.hr, Vjesnik.hr, Dnevno.hr i drugi). Najposjećeniji među internetskim portalima koji izlaze samo on-line i nemaju tradicionalni oblik je Net.hr, pokrenut 2000. godine, te Tportal.hr i Index.hr.⁸ Prema

⁸ Podaci dobijeni od urednice Net.hr portala, gde Tomislave Sila.

istraživanju posjećenosti koje provodi agencija Gemius, ta tri vodeća hrvatska portala posjetilo je (barem jednom), tijekom desetoga mjeseca u 2010. godini, između 700.000 i 850.000 korisnika iz Hrvatske, a uz to još i veliki broj građana iz Srbije (koja prednjači u regiji u korištenju tih portala). Ti brojevi pokazuju da je u odnosu na niske tiraže vodećih dnevnih novina u Hrvatskoj (do točnih podataka nije moguće doći), snaga portala kao sredstva informiranja iznimno velika. Prema istraživanju GFK iz 2010. godine, na uzorku hrvatskih građana starijih od 15 godina (N=1000), internet koristi 90% osoba između 15-24 godine, a među osobama starijima od 65 godina samo 9%. Ukupno je 53% hrvatskih građana koji koriste internet, što je na razini Italije i Poljske, ali manje nego u Sloveniji (65%) ili Mađarskoj i Češkoj (59%). Taj je podatak važan kod istraživanja čitalačkih preferencija i zahtjeva korisnika koji posjećuju portale, na temelju čega bi se trebala kreirati urednička koncepcija i politika medija. Kod nas takvo istraživanje nije provedeno, ali su među korisnicima interneta u SAD-u najtraženiji sadržaji iz područja vremenske prognoze, znanosti, zdravlja i politike. Istraživanje sadržaja hrvatskih vodećih portala Net.hr, Tportal.hr i Index.hr koje su metodom analize sadržaja proveli Benković i Balabanić (2010), tijekom šestog i sedmog mjeseca 2009. godine, pokazuje da na tim portalima prevladavaju teme vezane za šoubiznis, sport i kriminal te crna kronika. Politička je tematika zastupljena u otprilike 10% analiziranih priloga. Vrlo je malo priloga vezanih za ekonomiju, znanost i religiju, socijalnu problematiku te civilno društvo, pokazalo je provedeno istraživanje.

S jedne strane, jasno je da se vodeće hrvatske portale može svrstati u trend komercijalizacije medijskog prostora i da nisu donijeli kvalitetan pomak u društveno odgovornom shvaćanju novinarstva. Također se, prema spomenutom istraživanju, može zaključiti i da nisu u potpunosti iskoristili sve tehnološke mogućnosti interneta, te korisnicima nisu ponudili moguće vezane linkove za zanimljiviji i kvalitetniji doživljaj multimedije. Ipak, vrijednost portala je neupitna: oni donose nove načine sudjelovanja publike u medijskom prostoru i predstavljaju važan potencijal za djelovanje medija u razvoju političke kulture i demokracije. Također mogu dati doprinos raznolikosti i pluralizmu medijskih sadržaja.

S teorijskog i političkog stajališta razvoja novinarske profesije postavlja se međutim pitanje – Što je tu novo? Je li tehnologija dovoljna da se kaže kako je nastupilo vrijeme za novo novinarstvo? Istina je da tehnologija otvara mnoge nove mogućnosti za obradu vijesti i drugih sadržaja, za interaktivan odnos s korisnicima i brzu samoregulaciju i usavršavanje, ali istovremeno, kritičari interneta, kao što je primjerice Andrew Keen, ne zaobilaze

ni pitanje budućnosti novinarstva, smatrajući da brzina koja je imperativ novih medija oslabljuje mnoge profesionalne norme i pravila, odgovornost, preciznost, dubinu analize, ravnotežu, pouzdanost informacija, pouzdanost izvora, točnost činjenica, kvalitetu jezika. Novinari internetskog novinarstva smatraju da je ipak brzina informacija postala najvažnija za korisnike, i da je to razlog tolikoga interesa za portale, a da se tiskano novinarstvo ili televizijsko novinarstvo trebaju prilagoditi nastalim trendovima. Na njima je da „sutra“, kada budu pisali o vijesti koja je „jučer“ već bila objavljena na svim portalima, ona bude dodatno obrađena i napisana kvalitetno, analitički, s provjerenim činjenicama i podacima, potkrijepljena s više izvora, na lijepom i točnom jeziku. Za tiskane medije sve je manje onoga medijskog prostora „lake priče i skandala“, a sve više će se tražiti društveno angažirani, analitički profesionalci.

Zaključak

U kontekstu političkih i društvenih promjena mogu se razabrati četiri razdoblja u razvoju novinarske profesije. Kronološkim redom, možemo ih istražiti kao novinarstvo politike autoritarne predsjedničke vlasti i nekonsolidirane demokracije; novinarstvo s optimizmom uspona civilnog društva; novinarstvo tržišne diktature i korporativne medijske industrije i novinarstvo tehnološkog determinizma. Ta razdoblja nisu čvrsto razdvojena nego se isprepliću, ali ipak svako je razdoblje specifično i sadrži neke istaknute osobine stanja u novinarstvu. Svima je zajednička težnja profesije da održi dostojanstvo i društvenu ulogu u okolnostima koje su zbog političkih, ekonomskih ili nekih drugih okolnosti, ugrožavale neovisnost i slobodu javne riječi. Kao što je Jakubowicz primijetio, stara pravila u odnosima mediji – politika su osamostaljenjem Hrvatske (i drugih postkomunističkih zemalja) srušena, ali se nova demokratska sporo uspostavljaju i osjeća se nedostatak demokratske tradicije.

Danas je na snazi smjena novinara na koju ne utječe politika, nego poslovna politika korporativne industrije medijskih sadržaja. Dolazi do smjene stilova života u kojima se novinarstvo kao profesija transformira. Hoće li on-line novinarstvo vratiti tradicionalnom novinarstvu smisao, važnost i kvalitetu time što će ojačati tiskano novinarstvo i vratiti mu smisao i ugled, ili ne, teško je predvidjeti. Sigurno je da će to uvelike ovisiti o čimbenicima koje smo spomenuli, a to su kvalitetna medijska politika i medijski zakoni, osigurani i stabilni tržišni uvjeti, razvijen model javnog medija, kvalitetna samoregulacija, zajamčena sigurnost i obrazovanje za novinare, etički i politički osviješteno civilno društvo i medijski pismeni građani za nove tehnologije.

LITERATURA:

Benković V i Balabanić I., Analiza sadržaja najposjećenijih hrvatskih internetskih portala, *Medijska istraživanja/Media Research*, vol.16, 2010, br. 2, str. 43-57.

Bijela knjiga. Kronika prijetnji i napada na novinare 1990-2011, Zagreb.

Jakić T., *Nisam zavijao s vukovima Sjećanja otrgnuta zaboravu*, Zagreb 2010.

Kangrga M., (1998), *Etika i novinarstvo*, *Medijska istraživanja/Media Research*, vol 4, br.1, str. 17-29.

Krejš R., *Onlajn novinarstvo*, Beograd 2010.

Malović S. (1999), Tiskani mediji, u: Nova medijska agenda: Za europsku medijsku politiku u Hrvatskoj (ur. Z. Peruško), *Medijska istraživanja/Media Research*, vol. 5, br. 2., str. 199-209.

Matković D. i Kota T.(1999), Javni elektronički mediji. U potrazi za javnom televizijom, u: Nova medijska agenda: Za europsku medijsku politiku u Hrvatskoj (ur. Z. Peruško), *Medijska istraživanja/Media Research*, vol. 5, br. 2., str. 221-233.

Peruško Z., Perišin T., Topić M., Vilović G. i Zgrabljčić Rotar N., *Hrvatski medijski sustav. Prema UNESCO-vim indikatorima medijskog razvoja*, Zagreb 2010.

Peruško Z., *Demokracija i mediji*, Zareb 1999., str. 17-29.

Poler-Kovačić M., (1998) Što je novinarska etika, *Medijska istraživanja/Media Research*, vol 4, br.1, str. 29-47.

Terzis G. (ur.), *European Journalism Education*, Bristol, Chicago 2010.

Zgrabljčić N. i Benković T.(1999) Hrvatski radio: radio s javnim ciljevima, u: Nova medijska agenda: Za europsku medijsku politiku u Hrvatskoj (ur. Z. Peruško), *Medijska istraživanja/Media Research*, vol. 5, br. 2., str. 233-260.

Zgrabljčić N. (2003) Hrvatska medijska politika i javni mediji, *Medijska istraživanja/Media Research*, vol. 9, br. 1., str. 59-77.

Nada Zgrabljčić Rotar
Zadar University, Republic of Croatia

CROATIAN JOURNALISM OF TRANSITION:
THE TEST OF MATURITY AT THE BEGINNINGS
OF THE DIGITAL AGE

Abstract

The journalistic profession may find itself faced with a new challenge at the beginning of the digital age. During the last two decades, since the establishment of the Republic of Croatia and the beginning of the

process of transition, journalism has significantly affected the socio-political context, but has also itself been formed by the political and social circumstances. The elements that primarily effect the process of the transition of profession are media policy, market conditions, the legislative model of public service, self-regulation, safety of journalists, education of journalists, civil society and the availability of new technologies. This paper, in the context of those parameters, views Croatian transition journalism through four chronological phases of development: journalism of the authoritarian presidential state and non-consolidated democracy, journalism under the optimism of the rise of civil society, journalism of market dictatorship and the corporative media industry and journalism of digital culture. Each phase meant progress in the development of democratic standards and freedom of profession, while the new age comes with some serious demands for the profession. Although on-line journalism is an expression of modern technology and the new age, the future and quality of the profession still depend on the respect and application of the fundamental values of the profession.

Key words: *journalism, phases of development, Croatian transition, media policy, digital culture*

diSTRUKTURA, *Face to face* (Matera), 2009.